

TỪ DI SẢN VĂN HÓA

LÀNG NGƯỜI BH'NOONG

Ở HUYỆN PHƯỚC SƠN - QUẢNG NAM

PHẠM NGỌC SINH*

Huyện Phước Sơn là vùng núi cao, nằm phía Tây của Quảng Nam; phía Tây và phía Nam tiếp giáp với huyện Nam Giang và tỉnh Kon Tum; phía Bắc giáp huyện Nam Giang và Quế Sơn. Phần lớn diện tích của huyện là vùng núi cao trung bình trên 1000m và thấp dần từ Tây sang Đông theo độ xuôi của dãy Trường Sơn hùng vĩ. Vùng gò đồi có độ cao trên 600m. Tiếp theo là vùng đất khá bằng phẳng với những thung lũng như Thị trấn huyện lỵ Khâm Đức, Nước Non, Pôl Ta Vak, Bà Xá, Làng Hối,...

Sự hình thành, phát triển của huyện Phước Sơn và cư dân của vùng đất "miền Tây xứ Quảng" gắn liền với sự hình thành và quá trình mở cõi của Quảng Nam. Vốn là vùng đất của Việt Thường Thị, qua các giai đoạn lịch sử, đến thời nhà Hồ (1400 - 1407), địa danh này thuộc Châu Thăng trong phần đất Quảng Nam. Thời nhà Lê, Phước Sơn thuộc phủ Thăng Hoa. Năm 1836, khi huyện Quế Sơn được thành lập, Phước Sơn thuộc về địa giới huyện này và tồn tại mãi cho đến Cách mạng Tháng 8 năm 1945.

Sau năm 1945, Phước Sơn tiếp tục nhiều

lần sáp nhập và thay đổi tên gọi: Châu Trà My (1946), Trà Sơn (1961) Từ năm 2002, trong điều kiện phát triển mới, huyện Phước Sơn chính thức được thành lập, gồm 10 xã và 1 thị trấn: Phước Lộc, Phước Thành, Phước Kim, Phước Công, Phước Chánh, Phước Mỹ, Phước Năng, Phước Đức, Phước Xuân, Phước Hiệp và thị trấn Khâm Đức.

Theo số liệu tổng điều tra dân số (năm 2005), Phước Sơn có nhiều nhóm tộc người chung sống là: Bh'noong, Giẻ, Tày, Nùng, Cadong, Mường, Sán Dìu, Cơ Tu, Bru - Vân Kiều, Pacô, Gia Rai và người Kinh; trong đó, người Bh'noong là đông nhất.

Người Bh'noong là nhóm địa phương của tộc Giẻ - Triêng. Tên gọi Bh'noong còn được phiên âm là Banoong, Bnoong, Panoong, Monoong, Bhnoong, nhưng Bh'noong là cách gọi thông dụng nhất.

Theo kết quả tổng điều tra dân số năm 2005, người Bh'noong ở Phước Sơn có gần 13 ngàn người, chiếm trên 60% dân số toàn huyện. Đồng bào có quan hệ huyết thống với một số nhóm dân tộc Giẻ - Triêng sống tại huyện Đăk Glai.

Người Bh'noong không có họ riêng biệt, mà

* SỞ KHOA HỌC & CÔNG NGHỆ
QUẢNG NAM

chỉ quy định: nam lấy họ A, nữ lấy họ Y. Theo cách mạng, người Bh'noong đánh đuổi giặc Pháp, xây dựng buôn làng và tin theo Đảng, theo Bác, lấy họ Hồ làm họ cho mình. Hiện nay, có đến 90% người Bh'noong mang họ Hồ.

Từ xa xưa, người Bh'noong sinh sống rải rác khắp các vùng núi khác nhau, hình thành nên các làng. Làng (plây) của người Bh'noong có vị trí rất quan trọng trong đời sống cộng đồng, được xác định bằng các ranh giới tự nhiên, ước lệ như: con sông, con suối, ngọn núi, quả đồi, gốc cây, ụ đá lớn... và được tôn trọng, bảo vệ bằng các luật tục cộng đồng. Làng là đơn vị khép kín, tự quản, vừa là địa bàn cư trú, vừa là nơi sinh hoạt với các chuẩn mực truyền thống. Tâm thức làng trở thành sức mạnh của người Bh'noong như bao dân tộc khác. Tuy nhiên, cũng cần nói thêm rằng, hiện tượng người Bh'noong cùng các tộc người sống chung một làng, sống đan xen, hoà đồng với nhau là phổ biến, nhất là thời gian gần đây. Đây cũng là thành công của chính sách đại đoàn kết dân tộc của Đảng ta. Theo đó, ở thị trấn Khâm Đức (có nhiều dân tộc), người Bh'noong chiếm tỷ lệ trên 22%, còn ở các xã có đông người Bh'noong sinh sống, thì tỷ lệ người Bh'noong trong cộng đồng như sau: Xã Phước Lộc 96%, Phước Thành 95%, Phước Kim 97%, Phước Công 94%, Phước Chánh 95%, Phước Mỹ 95%, Phước Năng 85%, Phước Đức 57%, Phước Hiệp 70%.

Với thành phần và địa bàn sinh sống như vậy, các làng của người Bh'noong đã được hình thành và phát triển trong khắp huyện Phước Sơn. Cụ thể như sau:

- Plây Kadhuh được chia thành các làng thuộc Phước Lộc như sau: Plây Kadhuh Mân Thoon, Plây Kadhuh 5A, Plây Kadhuh 5B (gọi theo tên thôn) và Plây Kadhuh Phước Đức (xã Phước Đức).

- Plây Pasiel (Xà Riếng) chia thành các làng: Plây Pasiel Phước Lộc, Plây Pasiel Xà Pau, Plây Pasiel Xà Riếng, Plây Pasiel Gầm Đak Kiết, Plây Pasiel Gầm Đak Hú.

- Plây Đhaxabha (Cha Va) chia thành các làng: Plây Đhaxabha 1A, Plây Đhaxabha 1B, Plây Đhaxabha Oloa, Plây Đhaxabha 4A, Plây Đhaxabha 4B.

- Plây Dhoong chia thành các làng: Plây Dhoong Phước Thành, Plây Dhoong Phước

Chánh.

- Plây Công Pa Niêng Kon chia thành các làng: Plây Công Pa Niêng Mừng, Plây Công Pa Niêng Đhak, Plây Công Pa Niêng Méo (Phước Chánh), Plây Công Pa Niêng Méo (Phước Lộc). Trong đó, Plây Công Pa Niêng Đhak lại chia thành: Plây Lố Lố Phước Lộc, Plây Lố Lố Phước Đức.

- Plây Công Ta Nang chia thành các làng: Plây Công Ta Nang Phước Công, Plây Công Ta Nang Ôpkatu, Plây Công Ta Nang Phước Mỹ.

- Plây Luôn chia thành các làng: Plây Luôn A, Plây Luôn B, Plây Luôn Phước Hiệp.

- Plây Gleng (Triên) chia thành các làng: Plây Gleng (Triên) Phước Kim, Plây Gleng Phước Hiệp.

- Plây Ja Bhang (Trà Văn) chia thành các làng: Plây Ja Bhang A, Plây Ja Bhang B thuộc Phước Kim.

- Plây Kadhoat chia thành các làng: Plây Kadhoat Mừng, Plây Kadhoat Xùm, Plây Kadhoat Phước Hiệp, Plây Kadhoat Tà Tôi 1, Plây Kadhoat Ka Tôi 2.

- Plây Công Nal chia thành các làng: Công Nal Plây Đhak Tôn, Công Nal Plây Khoong, Công Nal Plây Kiết Tốt.

- Ngoài ra, ở Phước Sơn còn có Plây Công La Ngao, Plây Rooc Rooc, Plây Mộ Lãng, Plây Dhoong Gia Ngàn, Plây La Xe, Plây Kia, Plây Kông Van, Plây Ka Nung. Plây Đhak Ru từ Kon Tum chuyển về sống ở Phước Mỹ có 02 làng: Plây Đhak Ru Long Viên, Plây Đhak Ru Xà É. Plây Lao Non (Đăk Lao) từ Lào chuyển về Kon Tum, sau đó chuyển sang Phước Sơn (khoảng 1985-1990) thành Plây Lao Đu, Plây Lao Mừng.

Người Bh'noong, cũng như các dân tộc ít người khác ở Quảng Nam, có ý thức rất cao về không gian văn hoá và mối quan hệ "nhà - làng". Đây là không gian sinh tồn, là các mối quan hệ trong sản xuất, cộng đồng, là ý thức về vị trí và trách nhiệm của từng thành viên (kể cả dòng họ lớn, dòng họ bé) với làng; là cộng đồng về sinh hoạt, tín ngưỡng, tôn giáo, tâm lý... Tất cả đều lệ thuộc vào cái chung của làng, mà người đại diện là già làng. Thể chế quản lý của cộng đồng làng được người Bh'noong gọi là pi - ku hoặc kâu play.

Người Bh'noong chia nương rẫy của mình thành 2 loại: mir (trồng 2 - 3 năm rồi bỏ hoang

cho tái sinh) và pòh (được trồng luân phiên). Trong thời kỳ phát rẫy, chủ rẫy phải kiêng tắm rửa, kiêng ngủ với vợ, không gây rối cãi lộn,... Khi rẫy có người chết do sét đánh, phải bỏ rẫy và cúng thần sét. Được mùa, họ tổ chức lễ ăn trâu mừng lúa Trăm. Lễ cúng sẵn thú rừng hàng năm được tổ chức xen lẫn lễ mừng lúa mới. Lễ cúng máng nước được tổ chức vào một buổi chiều tối có trăng sáng. Xưa kia, phụ nữ Bh'noong phải sinh con ở chòi nhỏ (không ở trong nhà), làm lễ xâu tai rất trọng thể. Người Bh'noong không chấp nhận anh em cùng họ lấy nhau; quan niệm chết là hết, không thờ cúng; làm nhà phải xong trong 7 ngày,...

Một biến đổi lớn nhất trong đồng bào dân tộc thiểu số, trong đó có người Bh'noong ở Phước Sơn, là dần dần các tục dã man như "trả đầu" đã không còn. Các thành viên trong làng thuộc các tộc người chung sống trong một làng luôn hòa thuận, có sự giao lưu, qua lại với nhau, chịu ảnh hưởng của các luồng văn hóa khác nhau...

Đời sống văn hoá nói chung, di sản văn hoá của các cộng đồng làng người Bh'noong nói riêng, khá phong phú, đa dạng, có nhiều nét đặc sắc, mà trong khuôn khổ bài viết này, chúng tôi chưa có điều kiện giới thiệu đầy đủ, sâu sắc. Tuy vậy, trước những biến đổi ngày càng mạnh mẽ trong cuộc sống, vấn đề bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hoá làng của người Bh'noong là vấn đề đang được đặt ra, đòi hỏi được giải quyết kịp thời. Quan trọng nhất, chúng tôi muốn được trình bày mấy đề xuất bước đầu của mình:

- Sự hình thành và phát triển của làng dân tộc thiểu số là một sản phẩm lịch sử, chịu sự tác động của lịch sử. Làng của người Bh'noong ở Phước Sơn cũng vậy. Vấn đề quan trọng là cần nghiên cứu thấu đáo các giá trị văn hóa làng để phục vụ thiết thực sự nghiệp xây dựng và phát triển cuộc sống hôm nay. Nhà Ưng của người Bh'noong hay nhà Gươl của dân tộc CơTu chính là những thiết chế văn hóa quan trọng trong việc xây dựng đời sống văn hóa cơ sở. Các lễ hội như mừng lúa mới, tổ chức sinh hoạt cộng đồng,... cần phải bảo tồn và phát huy. Qua các hình thức lễ hội, tính cố kết cộng đồng, trách nhiệm đối với cộng đồng được thắt chặt, đời sống của người dân vui vẻ, lành mạnh. Những yếu tố này không thể thiếu trong

quản lý cộng đồng làng người Bh'noong, vì không hiểu phong tục, tập quán, tâm lý của họ thì không thể nào quản lý họ được.

Đó là những giá trị có ý nghĩa to lớn, đồng thời là cơ sở để sáng tạo và tiếp nhận những giá trị văn hóa mới. Cái mới của người Bh'noong phải dựa trên cái đã có của người Bh'noong và phù hợp với chuẩn mực của người Bh'noong, không thể theo chuẩn mực của dân tộc khác, nhất là chuẩn mực của miền xuôi.

- Vai trò của già làng là vô cùng to lớn. Họ là những người có uy tín. Trong kháng chiến, già làng chính là người thuyết phục dân làng theo Đảng, theo Bác, theo Cách mạng. Họ là những người không nằm trong hệ thống quản lý của nhà nước (thôn trưởng). Cần phải xây dựng cơ chế già làng - thôn trưởng, xem đây là một thực tế lịch sử trong tình hình mới. Không nên thay đổi các tên làng truyền thống của người Bh'noong, vì nó gắn với tâm thức của cộng đồng.

- Bên cạnh việc bảo tồn các giá trị di sản văn hóa làng, cần thực hiện (tạo sự tác động) việc phát huy các giá trị truyền thống đi liền với loại bỏ các hủ tục; hướng dẫn giúp đỡ để người Bh'noong nâng cao các kiến thức khoa học, các tri thức về luật pháp để phục vụ sản xuất và đời sống là cách tốt giúp họ tiếp cận cái mới và xóa bỏ các hủ tục vì chính các kiến thức đó trực tiếp góp phần nâng cao dân trí, thay đổi cách nghĩ, cách làm của họ.

- Tỉnh ủy Quảng Nam có riêng một Nghị quyết về cán bộ dân tộc ít người đi đôi với công tác giáo dục - đào tạo cho con em đồng bào dân tộc ít người: Đó là chủ trương vô cùng quan trọng đối với công tác dân tộc, miền núi của địa phương. Có thể nói đây là bước chuyển mạnh mẽ trong tư duy lãnh đạo và tư duy phát triển văn hóa, nhân tố cực kỳ quan trọng để phát triển miền núi. Theo đó, việc nghiên cứu tổng thể để đưa ra giải pháp đồng bộ cho hoạt động bảo vệ và phát huy văn hóa làng phục vụ quản lý cộng đồng của người Bh'noong hiện nay là quan trọng và cấp bách, góp phần thực hiện thành công chính sách của Đảng, Nhà nước đối với dân tộc và miền núi trên địa bàn Quảng Nam.